

LUG'AT USTIDA ISHLASH YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSI

Parpiyev Odil Olimovich

Qo'qon universiteti, Ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari lug'atini boyitish, lug'at ustida ishlash usullari, lug'at boyligining ona tili darsliklaridagi amaliy mashqlar yordamida oshirish haqida fikrlar bayon qilingan. Muallifilgari surayotgan g'oyalarni soha mutaxassislarining fikrlari asosida rivojlantirgan, tajriba-sinov ishlari o'tkazilgan, natijalar umumlashtirilib, tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, matn, lug'at, yozma, nutq, interaktiv, metod.

WORKING ON VOCABULARY IS THE BASIS OF DEVELOPING WRITTEN SPEECH

Parpiyev Odil Olimovich,

Kokan University, Senior Lecturer of the Department of Education

Abstract. The article describes ideas about enriching the vocabulary of elementary school students, methods of working on vocabulary, increasing vocabulary with the help of practical exercises in native language textbooks. The ideas put forward by the author were developed based on the opinions of experts in the field, experimental work was conducted, the results were summarized, and recommendations were developed.

Key words: elementary education, text, vocabulary, writing, speech, interactive, method.

РАБОТА НАД СЛОВАРЕМ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Парпиев Одил Олимович

Кокан Университет, старший преподаватель кафедры образования

Аннотация. В статье описаны идеи по обогащению словарного запаса учащихся младших классов, методы работы над словарным запасом, увеличение словарного запаса с помощью практических занятий по учебникам родного языка. Идеи, выдвинутые автором, были развиты на основе мнений специалистов в данной области, проведены экспериментальные работы, обобщены результаты и разработаны рекомендации.

Ключевые слова: начальное образование, текст, словарный запас, письмо, речь, интерактив, метод.

Kirish.

Til milliy ma'naviyat, ma'rifat va madaniyatning eng xolis va xira tortmas ko'zguvidir. "Kishining zebu ziynati, go'zalligi uning tilidadir", deyiladi. Qadim-qadim zamonlardan beri har bir millat, har bir qavm o'z tiliga buyuk hurmat bilan qaraydi. Chunki til millat degan birlikning tamal toshi, u boy berilsa, millat ham boy beriladi. O'zbekistonning birinchi prezidenti Islom Karimovning quyidagi so'zlarida ulkan ma'no bor: "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili-bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan judo bo'lishi muqarrar"[1]. Demak, millatning borligi va birligining bosh belgisi tildir.

"O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"[2] da belgilab berilgan "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" vazifasi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining mustaqil fikrlash salohiyatini kengaytirish tub islohotlar zahirida rivojlanayotgan davlatimizda faol, izlanuvchan va zamon bilan hamnafas bo'lishni taqozo etadi.

Ona tilini amaliy o'zlashtirish, birinchi navbatda, ma'lum miqdordagi so'zlarni bilishni talab qiladi. Shuning uchun o'quvchilarga ona tilidagi nutqni dastlabki o'rgatish jarayonida asosiy o'rinlardan birini lug'at va imlo ishlari egallaydi. Lug'at va imlo ishining vazifasi nutq faoliyati uchun zarur bo'lgan lug'at boyligini to'plash, ularning uyg'unlik qonuniyatlarini, turli leksik ma'nolarni o'zlashtirishdan iborat. O'quvchilarning lug'at boyligining bosqichma-bosqich boyib borishi ularga lug'at ishining turlari va shakllarini xilma-xil qilish, ilgari o'rganilgan so'zlarning leksik ma'nosini konkretlashtirish va aniqlashtirish imkonini beradi.

O'quvchilarning so'z boyligini boyitish o'qituvchiga ona tiliga murojaat qilmasdan so'zlarning ma'nolarini tushuntirish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinflar uchun o'quvchiga ona tilida oddiy fikrlarni ifodalash va suhbatdoshni dasturda nazarda tutilgan talablar doirasida tushunish imkonini beradigan so'zlar tanlanishi kerak. Birinchi sinfdan boshlab, har bir

darsda nutqiy vaziyatlar (dialog, suhbat, ekskursiya, hikoya) natijasida o'quvchilar yangi so'zlarni o'zlashtiradilar va ilgari o'rganilganlarini mustahkamlaydilar.

Adabiyotlar tahlili. Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: "Nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir"[3].

Quyi sinflarda o'quvchilarga o'qish, yozish, og'zaki va yozma nutqdan foydalanish kabi ko'nikmalar o'rgatiladi, bu esa aniq nutqiy ko'nikma va malakalarni, ya'ni nutqiy faoliyat turlarini shakllantirishdan iborat. M.R. Lvov[4] tomonidan taqdim etilgan nutq faoliyatining to'rtta asosiy turi mavjud:

1. Tinglash - tovushli nutqni tinglash va tushunish jarayoni. Bu tur quyidagi omillarga bog'liq: til tizimi bilan tanishish darajasi, mavzuning qiziqishi va ahamiyati, muhitda o'yin mavjudligi, auditorning individual psixologik va shaxsiy imkoniyatlari, aqliy jarayonlarning rivojlanishi (xotira va e'tibor).

2. So'zlash-o'quvchilarning og'zaki nutqda o'z fikrlarini to'g'ri, ravon va mantiqiy ifodalay olishi, shuningdek, suhbatdoshga tushunarli bo'lgan so'z va iboralarni tanlay olish, fikr yuritish uchun ma'lum joylarda to'xtab turish, ular o'z fikrini to'g'ri, to'g'ri va mantiqiy ifoda eta olishi.

3. O'qish - tezlik, o'qilgan narsalarni to'liq o'zlashtirish.

4. Harf-fikrning grafik koddagi ifodasidir.

K.D.Ushinskiy bolalarni ona tilida o'qitishning zarurligini asoslab, bolalarga ona tilini dastlabki o'qitish metodikasini ishlab chiqar ekan, bolalar tilni o'zlashtirishlarining til bilan tafakkurning o'zaro munosabatlarini falsafiy, o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitishga asoslangan xususiyatlari va qonuniyatlari borasida o'z fikrlarini bildiradi.

Rossiya fanida nutq ontogenezi borasidagi tadqiqotlar L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga va A.N.Leontevning faoliyat nazariyasiga tayangan holda amalga oshirilgan. Natijada bolalar nutqining paydo bo'lishi va rivojlanishi ularning atrofdagi odamlar bilan muloqot jarayonlarida ro'y beradi, degan qarashlar tizimi shakllandi.

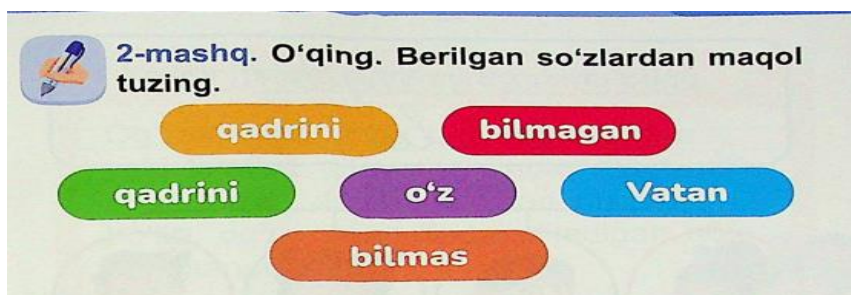
K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, "...bola ikki-uch yilda shuncha narsani oson va tez o'rganib oladiki, keyin yigirma yil qunt bilan astoydil o'qigan taqdirda ham uning yarmini o'zlashtira olmaydi".

V.I.Loginova, YU.S.Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, E.M.Strunina va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar ona tili leksikasini o'zlashtirib olishlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Ona tili o'qitish metodikasida nutqiy malakalarni rivojlantirish va baholash masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar o'zbek milliy metodikasida ham talaygina. Bunday tadqiqotlar sirasiga H.Ne'matov, A.Nurmonov, B.Mengliyev, N.Mahmudov, B.To'xliyev, O.Roziqov, O.Madayev, Q.Nazarov, K. Qosimova, N.X.Sattarova, A. Hamrayev, Matchonov S, M.Z.Hamdamova, M.R.Hazratqulov, K.M. Mavlonova, N.Z.Umarova, H. Hayitov va G'.H.Hamrayevlarning tadqiqotlarini kiritishimiz mumkin.

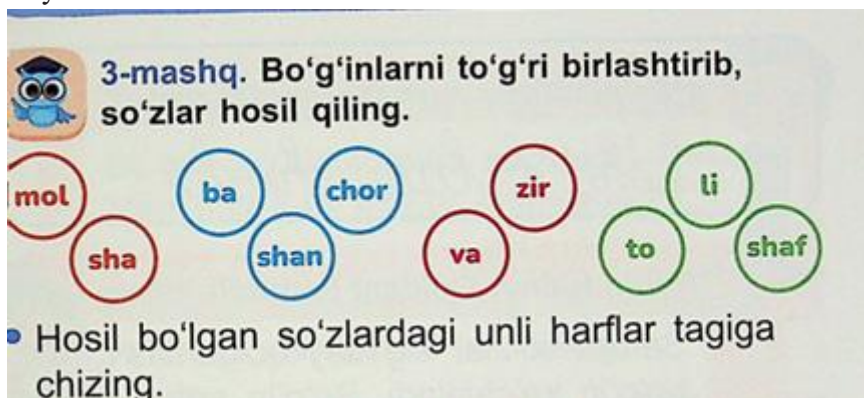
Materiallar va usullar. Boshlang'ich sinflarning ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning yozma nutqini ma'lum darajada bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlariga, nutq va tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan mashq va topshiriqlarning didaktik maqsadi, mazmuni va murakkablik darajasi hamda ijodiy yondashilishiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Imlo savodxonligini oshirishga qaratilgan mashq va topshiriqlar.
2. Lug'at boyligini oshirishga qaratilgan mashq va topshiriqlar.
3. Grammatik birliklarni to'g'ri qo'llashga qaratilgan mashq va topshiriqlar.
4. Sintaktik qurilmalarni to'g'ri qo'llashni o'rgatishga moslashtirilgan mashq va topshiriqlar.
5. Fikrni mantiqiy, ijodiy, ketma-ketlikda ifodashni takomillashtirishga qaratilgan mashq va topshiriqlar.

[5]

Mazkur mashqni bajarish orqali o'quvchilar so'zlarni birlashtirib maqol tuzadilar. Yangi so'zlar va ularning ma'nolarini ochib berish orqali o'quvchilar so'z boyligini shakllantirishga yordam beradi. Bola qanchalik ko'p so'z bilsa, o'z fikrini yozma ravishda aniq va ijodiy ifodalashi osonroq bo'ladi. Bunday mashq turlarining ona tili darsliklarida ko'plab berilishi o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish uchun pragmatic yondashuvni ifodalaydi.

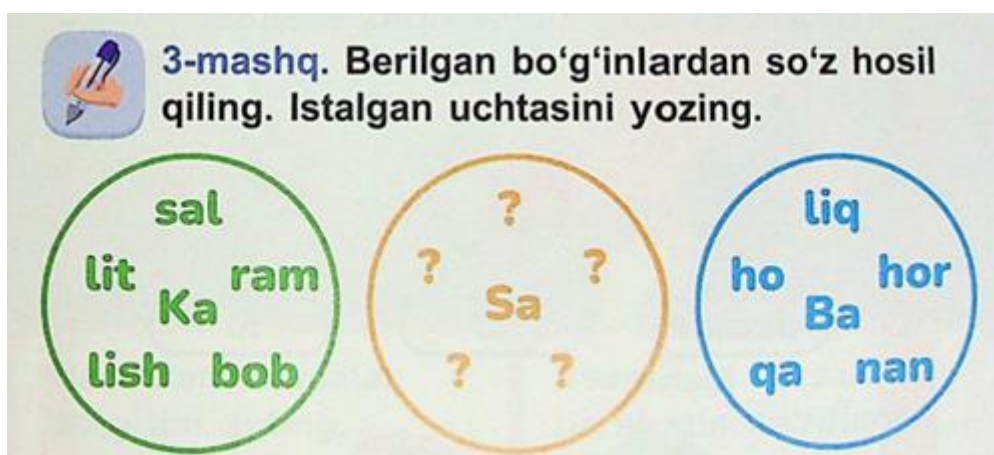
3-mashq. Bo'g'inlarni to'g'ri birlashtirib, so'zlar hosil qiling.

mol, sha, ba, shan, chor, va, zir, to, li, shaf

Hosil bo'lgan so'zlardagi unli harflar tagiga chizing.

[6]

Yangi so'zlarni kiritish orqali o'quvchi lug'at boyligi oshiriladi. Bu ularga jumalar va hikoyalar yozishga o'tganlarida so'zlardan unimli foydalanish imkoniyatini beradi.

3-mashq. Berilgan bo'g'inlardan so'z hosil qiling. Istalgan uchtasini yozing.

sal, lit, Ka, ram, lish, bob, Sa, liq, ho, Ba, hor, qa, nan

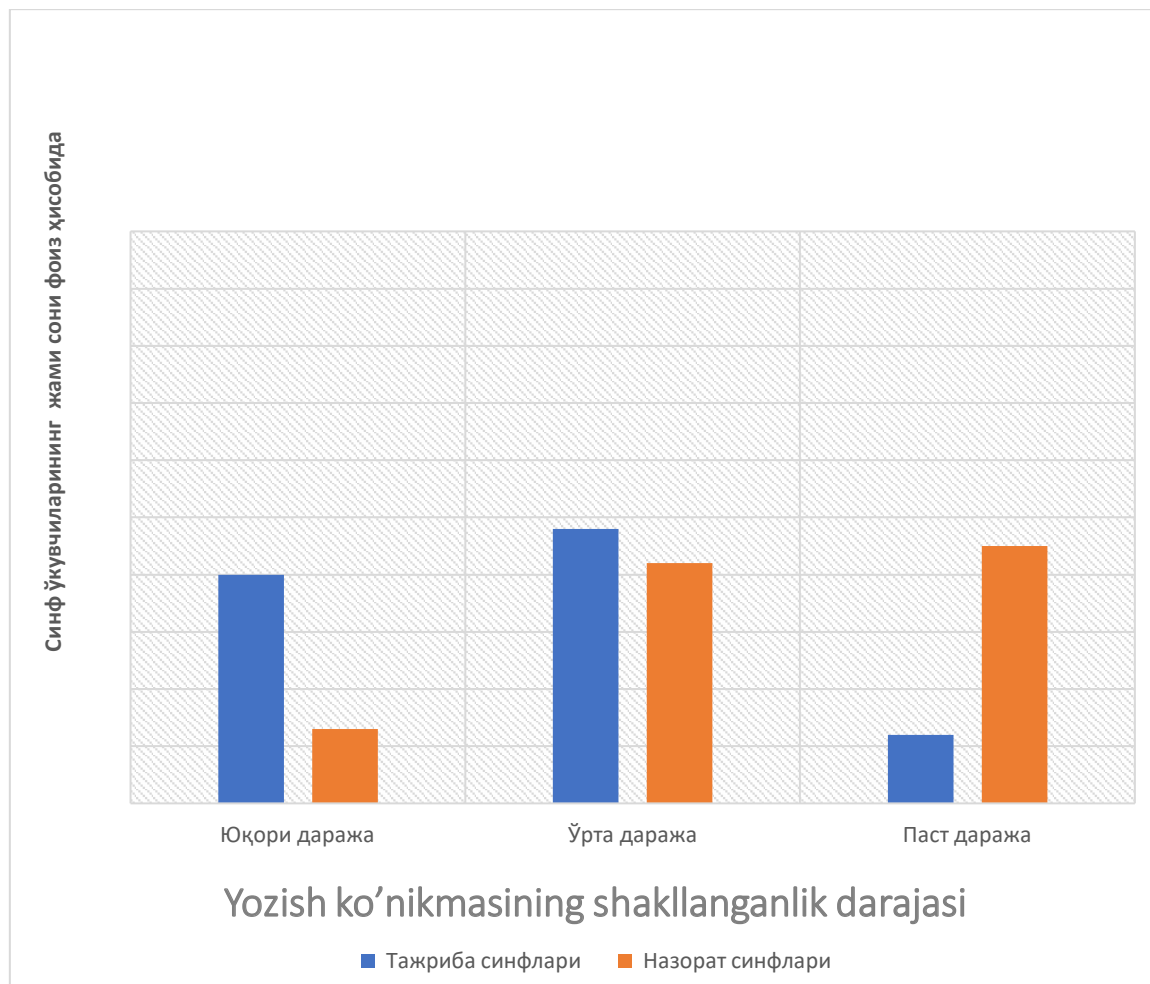
Bu mashqni bajarishda o'quvchilar, birinchidan, bo'g'inlardan foydalansa, ikkinchidan, bir bo'g'indan yangi ma'noli so'zlar hosil qiladi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida Toshkent shahar Yangiheyot tumanidagi 26-maktabning 2-sinfida o'quvchilarning lug'atini boyitish, nutqini o'stirish, jamoa oldida bilimlarini namoyish qila olishga o'rgatish maqsadida "Zakovat" o'yini o'tkazildi. O'quvchilarning tovushlar va harflar, shaxs va narsa, belgi, harakatni bildirgan so'zlar haqidagi bilimlari eslatildi. Har bir guruhdan bolalar tanlanib, 3ta guruh tashkil etildi. Ular quyidagi topshiriqlar asosida faoliyat ko'rsatdilar:

1. Mevalar bilan bog'liq jadvalni topshiriqlariga ko'ra to'ldiring.
2. O'zingiz bilgan meva nomlarini tarmoqlash usulida yozib chiqing.
3. Berilgan meva nomlarini tovush-harf tarkibiga ko'ra tahlil qiling.
4. Jadvaldagi meva nomlari bilan belgi bildirgan so'zlarni biriktirib birikmalar tuzib yozing.

Natijalar. Boshlang'ich sinflarda o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shundan dalolat berdiki, o'quvchilar lug'atini boyitish ustida olib boriladigan har qanday mashq turi tuzilajak fikr, matn uchun o'quvchilarda qulaylik yaratdi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq va tafakkurini rivojlantirishga doir yozma ishlar natijasi 1-rasmida o'z aksini topgan.

1-rasm. Tajriba-sinov ishlarining nazorat bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozish ko'nikmasining shakllanish darajasining qiyosiy natijasi

Nazorat bosqichi tajriba sinflarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining Yozish va leksik ko'nikmasining shakllanishi yuqori darajada – 40% (aniqlov bosqichiga qaraganda 24% yuqori), o'rta darajada - 48% (aniqlov bosqichiga qaraganda 13% yuqori), past darajada – 12% o'quvchi (aniqlov bosqichiga qaraganda 40% kam) qayd etilgan.

Nazorat sinflarida ko'rsatkich o'zgarmagan. Nazorat bosqichida nazorat sinflarida Yozish va leksik ko'nikmasining shakllanish yuqori darajada – 13% (aniqlov bosqichiga qaraganda 1% yuqori), o'rta darajada - 42%), past darajada – 45% o'quvchi (aniqlov bosqichiga qaraganda 1% kam) qayd etilgan.

Aniqlovchi bosqichdagi yakuniy natijalar yuzasidan shunday xulosaga kelish mumkin: tajriba sinflarida yuqori va o'rta darajadagi o'quvchilarning Yozish va leksik ko'nikmasining shakllanish darajasi sezilarli darajada ko'tarildi. Yozish va leksik ko'nikmasi past darajada bo'lgan o'quvchilar soni kamaydi.

Olib borilgan tajriba-sinov ishlari boshlang'ich sinflarda tajriba sinflari o'quvchilari yozma topshiriqlarni bajarish faoliyatining shakllanishi nazorat sinfi o'quvchilarinikiga qaraganda ijobiy natijalar berganligi ijodiy topshiriqlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish usullarining effektivligidan dalolat beradi.

Muhokama. Metodist olim K.Qosimova[6] lug'at ustida ishlashning to'rt yo'nalishini ko'rsatadi: 1) o'quvchilar lug'atini boyitish, o'quvchilar lug'atidagi ayrim so'zlarning yangi ma'nolari bilan tanishtirish; 2) o'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish; 3) o'quvchilar lug'atini faollashtirish; 4) adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilarning nafaol lug'atiga o'tkazish.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, K.Qosimovanning lug'at ustida ishlashning birinchi yo'nalishi "o'quvchilar lug'atini boyitish" deb ko'rsatishiga qo'shilib bo'lmaydi. Chunki lug'at ustidagi har qanday ish o'quvchilar

lug'atini boyitishga qaratiladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, lug'at ustida ishlash natijasida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosiga alohida e'tibor qaratiladi. Bu esa yozma nutq tuzishda o'quvchilarning ulardan foydalanishlariga erishishda, o'zgarar nutqini anglashlarini ta'minlashda qulay zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mutafakkirlarning nutq madaniyati haqidagi qarashlari. Nutq madaniyatini shakllantirishning usullari va vositalari. Nutqning turlari (fayllar.org).

2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.02.2017-yildagi PF-4947-son.

3. D.R. Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: «Barkamol fayz media», 2018, – 432 b.

4. Lvov, M. R., Ramzayeva, T. G. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish metodikasi. Pedagogika institutlari talabalari uchun maxsus darslik. "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi va metodikasi". - Nukus: Ta'lim, 2020.

5. Yuldasheva D.Sh. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik. I qism. – Toshkent "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023. – 96 b.

6. Qosimova K., Matchonov S. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik. –T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012. –335 b.